

«Η αυτοκτονία του Ατζεσιβάνο»

Σχόλια στην εικονοποιία του ποιήματος

ne deum quidem posse omnia, -namque nec sibi potest
mortem consicere, si velit, quod homini debit
(sc. natura) optumum in tantis vitae poenis¹.

Plinius, *Nat. hist.* II 27

Μιχάλης Κοπιδάκης

Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας

Τμήμα Μεθοδολογίας του Πανεπιστήμιου Αθηνών

Στην κατακλείδια του ύμνου «εις Απόλλωνα» (στ. 105-113) ο αλεξανδρινός ποιητής Καλλίμαχος εκθέτει συνοπτικά τις απόψεις του μουσικότερη θεού για την ποίηση. Ο φθόνος, λέει ο ποιητής, ψυθύρισε κρυφά στο αυτί του Απόλλωνα πως μόνο ο στιχουργός, που συνθέτει ποιήματα απέραντα σαν τη θάλασσα, έχει αξία. Η απάντηση όμως του θεού –που υπογραμμίστηκε και από μια κλωτσιά στα μαλακά του αυτόκλητου τεχνοκρίτη– ήταν πως και του Ασσύριου ποταμού το ρεύμα είναι μεγάλο και βαθύ, αλλά μαζί με τα νερά κυλούν και λάσπες και λιθάρια και συρφετός πολύς. Οι μέλισσες αντίθετα φέρνουν στη Δηώ νερό μόνο από πηγή πεντακάθαρη και αμόλυντη –«πιπάκος ἐξ ιερῆς ὀλίγης λιβάς, ἄκρον ἄωτον»². Με το χαριτωμένο αυτό επεισόδιο ο Καλλίμαχος, που δικαίως θεωρείται ένας από τους απώτερους γενάρχες της μοντέρνας ποίησης, ήθελε να εκφράσει την προτίμοτη του στην περίτεχνη και ολιγόστιχη, στη λεπτουργημένη και πυκνή ποίηση.

Ο Άγγελος Σικελιανός έχει καθιερωθεί ως ο τύπος του ένθεου υποφήπτη που rotundo ore αφήνει το λόγο του να ρέει χειμαρρώδης χωρίς να πολυσκοτίζεται για τη λεπτομέρεια. Και όμως, όπως θα δούμε, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την εικονοποίηση ενός και μόνο ποιήματος, ο κείμαρρος του ποιητικού λόγου του Άγγελου Σικελιανού δεν φύσκωνε μόνο από τις ξαφνικές υεροποντές της έμπνευσης, αλλά και από το ξεκείλιμα υπόγειων δεξαμενών, όπου θυσαυρίζονταν σταγόνα-σταγόνα από τις αποστείλεις περιστατικών του Βίου και διαθασμάτων απύθμενων κρυστάλλινα ποιητικά νάματα.

Το ποίημα «Η αυτοκτονία του Ατζεσιβάνο μαθητή του Βούδα» πρωτοδημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία* (τόμ. 21, 1937, σ. 401). Ο ποιητής το συμπρέλεψε στην εκλογή λυρικών ποιημάτων του που εξέδωσε με τον τίτλο *Αντίδωρο*³ το 1943, όπου μαζί με τρία άλλα ποιήματα («Σπάρτη», «Η Παναγιά της Σπάρτης» και «Τρε-

χαντήρα») συγκροτούν την ενότητα «Σονέτα»⁴. Παραθέτω το κείμενο:

Ανεπιληπτα επήρε το μαχαρί⁵
ο Ατζεσιβάνο. Κ' ἥτανε η ψυχή του
την ὥρα εκείνη ολάσπερο περιστέρι.
Κι όπως κυλά, από τ' ἀστύα του σύδουτο
των ουρανῶν, μετ' ανυπάρχειας αστέρι,
ή, ως πέφτει ανθός μηλιάς με πράσινη στάχυ,
ἔστι απ' τα σπήλαια πέντεξη πνοή του.

Χαμένοι τέτοιοι θάνατοι δεν πάνε.
Γιατί μονάχα εκείνοι ή' αγαπάνε
τη ζωή στη μυωτική της πρώτη αξία,
μπορούν καν να θερίσουν μονάχοι
της υπάρχης τους το μεγάλο αστάχο,
που γέρνει πια, με θείαν απαράξια!

Μαβίλης και ο Κ. Θεοτόκης μεταφράζουν ινδικά έπη, ο Ν. Καζαντζάκης γράφει ένα θεατρικό έργο για τον

1. Ο ποιητής
Άγγελος Σικελιανός.

Η επιλογή του θέματος από τον εξωτικό κόσμο του Βουδιανού δεν πρέπει να ξενίζει· από το τέλος του 18ου αιώνα έλληνες λόγιοι δείκνουν ωηνόρο ενδιαφέρον για τα ινδικά πράγματα, ιδίως για τα σανσκριτικά κείμενα και τη Βουδιστική Βιοσφρία. Έτσι ο Δ. Γαλανός⁶, ο Π. Καρολίδης, ο Λ.

Βούδα και ο Πέτρος Αποστολίδης παινεῖ το φευδόνυμο Παύλος Νιρβάνας. Βέβαια δεν μπορεί να γίνει λόγος για συρμό σύτε και για επίμονη προσπάθεια διερεύνησης του Βουδιστικού φαινομένου σε βάθος. Η γνώση που είχαν οι έλληνες λόγιοι του μεσοπολέμου για τον ίδρυτή του Βουδισμού και τη διδασκαλία του είχε εγκυλοπαιδικό χαρακτήρα και προερχόταν από σκόρπια διαδάσματα και τυχαία ακούσματα. Ωστόσο αυτά ακριβώς τα σπαράγματα πληροφοριών για την εκρίωση των πιθών, που οδηγεί στην κατάκτηση της υψηστης ευδαιμονίας και μακαριότητας, για την εκφύλιση του επίγειου κύκλου της ζωής και για τη μετεμψύχωση αρκούσαν για να κεντρίσουν τη μυστικιστική φύση του Σικελιανού⁶. Η ένταξη του ποιήματος στην ενότητα των «Ορφικών» αιτιολογείται από το ότι, εκ πρώτης όψεως, η Βουδιστική και η ορφική διδασκαλία παρουσιάζουν κάποιες αναλογίες και ομοιότητες. Μέσα λοιπόν σε αυτό το κλίμα της θολής και αποσπασματικής πληροφόρησης και του ποιητικού συγκρητισμού δικαιολογείται και ο αναχρονιστικός συσχετισμός της τελετουργικής αυ-

τοκτονίας των ιαπώνων ευγενών (χαρακτήρι) με την Βουδιστική απόθεση και εγκαρτέρηση μπροστά στο θάνατο. Ακόμα και το ονόμα Ατζειβάνο φαίνεται να είναι φανταστικό και να αντιπροσωπεύει απλώς τον ιδεώδη τύπο του Βουδιστικού μναχού.

Plurimum refert compositionis quae quibus anteropas' διδασκει το Κοινπλιανόν. Με δυο λέξεις, τοποθετημένες σε καρίες θέσεις του πρώτου στίχου, την πρώτη (το επίρ. ανεπιληπτα) στην αρχή, και τη δεύτερη (ουσ. μαχαίρι) στο τέλος, ο ποιητής παρακάμπτει τα δυο δύσκολα προβλήματα που θέτει η θεματογραφία του, την ηθική διλοδούς αξολόγηση και τη φρικιαστική «όψιν» της πράξης του Ατζειβάνο. Το «ανεπιληπτα» προκαταλαμβάνει την αντίδραση του αναγνώστο, γιατί μέσα στην ελληνική παράδοση η ζωή θεωρείται από τον Αχιλλέα της Οδύσσειας (λ 487 κ.ε.) ως τον Σολωμό «μέγα αγαθό και πρώτο». Μόνοι οι Στωικοί αντιμετώπιζαν την αυτοκτονία (εὐλογος ἔξαγωγή τοῦ βίου) με συμπλότεια, αλλά και πάλι μόνο όταν συνέτρεχαν εξαιρετικοί λόγοι: εὐλόγης τέ φασιν ἔξαγεν ἐσαύτον τοῦ βίου τὸ σφόρον, καὶ ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ φίλων καν ἐν

σικληροτέρρᾳ γένεται ἀληγδόνι ἢ πηρώσειν ἢ νόσοις ἀνίστοι⁷. Η απολόγηση πάντως και η θιβική αποτίμωση της πράξης του Ατζειβάνο τοποθετείται στην αρχή του δεύτερου μέρους του ποιήματος, «γιατὶ μονάχα εκεῖνοι ν' αγαπάνε τη ζωὴ...». Η λέξη «μαχαίρι» αστράφτει για μια στιγμή στο τέλος του πρώτου στίχου, αλλά ευθύς αμέσως ο ποιητής αποφεύγει κατά τη πρότυπη των τραγικών να παρουσιάσει επί σκονής αιματα και κυμένα σπλάχνα. Αντί για την πειραδύνια του ανοιγμένου στήθους εμφανίζεται ο λαγόπρωρος περιστέρι.

Ο προσεκασμός της ψυχής με σάρωμα περιστέρη⁸ πρόερχεται από τη χριστιανική παράδοση. Το περιστέρι δεν αιμοδολίζει μόνο το Άγιο Πνεύμα, αλλά και την ψυχή των πρώων και μαρτύρων. Έτσι στη χριστιανική τέχνη απαντά συχνά η παράσταση της λευκής περιστέρας που κάθεται πάνω στο δέντρο της ζωής ή πάνω στο δοχείο του ζώντος ώδατος⁹. Πόσο ζωντανές διατηρούνται ακόμη και σήμερα στα συλλογικά υπουργεία του Λαού σαν αιδεσίες φαίνεται από την ακόλουθη διήγηση του Πολύκαρπου Ιερωνυμίδη για το μνημόσυνο του ήρωα Αυξεντίου¹⁰: «Τὸν τελευταίαν Κυριακήν του Μαρτίου, ετελέσθη μνημόσυνον εἰς τον ιερὸν ναὸν του χωρίου Ξελοτύμου (Κύπρου) υπὲρ αναπαύσεως της ψυχῆς του Γρηγορίου Αυξεντίου, ὃςτις εφορεύθη υπὸ του στρατού κατοχῆς, εντὸς κροποφύσεως παρὰ την δασάδων περιοχὴν την Μονῆν Μαχαριά.

Μετ' εκπλήξεως παρεπηρήθη υπό του εκκλησιαστώματος ότι κατά την επιμνημόσυνην δέσποιν δέκα λευκαὶ περιστέραι ἥλθον και εκάθισαν υπεράω της πύλης του Ναοῦ. Όταν ετελειώσθη το μνημόσυνον, ἐλαβε χώραν λιτανεία προπορευομένου σημαίοφόρου, των ιερών εξαπέρυμάνων και επομένουν της εκκλησίσσαματος. Όταν ο πομπή, με επικεφαλής την Ελληνικήν σημάδιαν, διήρχετο πλησίον της θύρας όπου ιστάτο αι δέκα λευκαὶ περιστέραι, αύτα

2. Ο Βούδας πεθαίνει γαλλίνα ανάμεσα στους μαθητές του. Καλοσοκό όγκαλμα του Βούδα (5ος-6ος αι. μ.Χ.) σε οπίλαιο της κεντρικής Ινδίας.

**Καλώς να ρθει σαν έρθη η στερνή ώρα
τα μάτια μου για πάντα να μου κλέψουν
κι όποιο να' vai, ή τώρα ή αργότερο.
Φτάνει να μην έρθη σαν άγρια μπόρα.**

**Ανοιξη βέβαια να' vai σαν και τώρα
κι ακόμα μια γλυκιά γλυκούλα δύσπο-
κι έται να πάρη μια αύρα να φωνίσηται
και να πέντε ν ψυχούλα τη λευκοφόρα
σαν άνθη της μηλιάς κι όπου το βγάλη
η αγγή νεροσυρμή που ρέει αγάλι
σε δεντρόκοπους μέσα και βραγής**

**κι όπου το πάνη, κι όπου ακόμα μείνηται
απ' τις παλιές μονάχα τις φωνές
γ' ακούν το χαίρε που θα κλαίνη
Κρήνη¹⁴.**

επέταξαν και αφού διέγραψαν τρεις κύκλους υπέρθεν της σημαίας έφυγαν μακράν.

Το γεγονός τούτο εγένετο αφορμή ποικιλών σχολίων εκ μέρους των χωρικών. Οι προβεβηκότες την πλικιάν πρήνευσαν τούτο ως καλόν οιωνόν διά την Κυπριακήν υπόθεσιν. Περιπέτερα ισχυρίζονται ότι αι δέκα λευκαί περιστεραί είναι αι ψυχαί θανόντων συναγωνιστών του Γρηγορίου Αλεξείου και ότι αύτα παρευρέθησαν εις την επιμνημόσυνον δέπονιν».

Από τη λαϊκή παράδοση πρόσχεται και η δεύτερη εικόνα με το πεπταστέρι. Σύμφωνα με μια πρόληψη ευρύτατα διαδεδομένη: «Οσοι άνθρωποι βρίσκονται στη γη, τόσα άστρα λάμπουν στον ουρανό, γιατί καθένας έχει το άστρο του. Όταν βλέπουμε να κύνεται ένα άστρο, τότε κάποιος πεθάνει»¹². Η ακόμη πιο ποιητικά: «Κάθε άνθρωπος έχει το καντήλι του στον ουρανό. Όταν σωθεῖ το λαδάκι του, το καντήλι οθίνει και ο άνθρωπος πεθάνει»¹³.

Ο λεπταίθιθος συσχετισμός του πετάγματος της ψυχής με το τίναγμα του ανθού της μηλιάς απαντά και στο συνέπειο του I. Γρυπάρη που επιγράφεται «Θάνατος»:

**3. Παύλος Νιφέβανας
(1866-1937),
ελαιογραφία του Γ.
Προκοπίου. Αθήνα,
Συλλογή εφημερίδας
Εστία.**

Ελευσινών Μιστηρίων, την εποίει-
ξη δηλαδή από τον ιεροφάντη του
έν σιωπή τεθερισμένου στάχυος. Η
μοναδική μαρτυρία που έχουμε γι'
αυτήν την τελετουργία προέρχεται
από το έργο του Ιητόλιτου (περ.
180-235), ενός χριστιανού απολογη-
τή, Φιλοσοφούμενα ή κατέ πασιν αιρέ-
σεων Βλεγχος, V.1 (α. 171):

Λέγουνοι δὲ οὐτὸν (sc. Αἰτιν), φροί,
Φρύγες καὶ χλωερὸν στάχυν τεθερι-
σμένον καὶ μετὰ τοὺς Φρύγας Ἀθη-
ναῖοι μιοῦντες Ἐλευσίνα, καὶ ἐπιδει-
κνύντες τοῖς ἐποπτεύουσι τὸ μέγα καὶ
θαυμαστὸν καὶ τελεότατον ἐκεῖ μιστή-

**4. Νέος που κοιμάται
κάτω από πιά,
τέλη 16ου αι.
Μουσείο Τεχνών
του Κλίβελαντ.**

Ο αρχέτυπος βέβαια αυτής της εικό-
νας είναι η περίφημη ομηρική παρο-
μοίωση της γενιάς των ανθρώπων
με τη γενιά των φύλλων στο Z της
Ιλιάδας (146-9):

Οὕ περ φύλλων γενεῖ, τοῖη δέ καὶ
ἀνδρῶν.
φύλλα τὰ μὲν τ' ἄνεμος χαρμόδις κέχει,
δῆλα δὲ Ὕη
τηλεθώσα φύει, ἔσαρος δ' ἐπιγιγνεσται
ἄρπι
ἄσα δὲ δέ τοις φύει, ή μὲν φύει ἡ δέ
ἀπολήγει¹⁵.

Η ομηρική παραμοίωση είχε γίνει
ήδη στην αρχαιότητα κοινάς τόπου,
ο οποίος επιβιώνει ως σήμερα¹⁶. Εί-
ναι ωστόσο αξιοπρόσεκτη μια δια-
φορά ανάμεσα στο ομηρικό πρότυ-
πο και στα νεοελληνικά απότοκα:
μολονότι η ομηρική εικόνα δεν εκ-
φράζει κατά βάθος απαισιοδόξα,
εφόδους τελικά πι ωρή νικά το θάνατο
με την αδιάκοπη διαδοχή των γενε-
ών, εντούτοις κυριαρχείται από τη
βίαια και παγερή πνοή του ανέμου-
θανάτου που στροβίλιζε πάνω στη
γη τα φύλλα. Αντίθετα στον Γρυπά-
ρη και τον Σικελιανό, η θανατερή
πνοή εμφανίζεται σαν πράσινη αγέρη,
σαν αύρα που τινάζει ελαφρά τον
ανθό της μηλιάς.

Η εικόνα με το θερισμό του μεγάλου
αστακού της ύπαρξης που γέρνει
πια βαρύ από τον καρπό παραπέ-
μπει στο ανώτατο δρώμενο των

ριον, ἐν σωπῇ τεθειροισμένον στάχυν¹⁷. Αυτός λοιπόν ο μυστικός στάχυς, που συμβολίζει την αέναν ανακύκλωση της ανθρώπινης zωής, επανέρχεται ως λαπτυμάτη στην ποίηση του Α. Σικελιανού. Το τέταρτο μάλιστα ποίημα από την ενότητα «Η ουνείδηση της προσωπικής δημιουργίας» επιγράφεται «Για τον καινούριο θερισμό του μυστικού αστακού» (*Λυρικός Bios*, Γ', σ. 237-9).

Ωστόσο αάκη μεγαλύτερη ομοιότητα παρουσιάζουν οι στίχοι 11-12 με το σίκιο βίον θερίζειν ώστε κάρπιμον από το απόσπασμα 757 Ν° της *Ψυχιύλλης* του Ευριπίδη μιλάει ο μάντης Αμφίρραος:

ὅ δ' αὖ παραίνω, ταῦτα μοὶ δέξαι, γύναι.
ἔψι μὲν οὐδεὶς δότε οὐ πονεῖ βριτῶν
θάπτει τε τέκνα κάρπει τάτπαι νέα
οὐνός τε θήγακει· καὶ τόδι ἀνθονται
βροτοὶ εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαῖς
ὅτι δέ τινον θερίζειν ώστε κάρπιμον στάχυν,
καὶ τὸν μὲν εἶναι, τὸν δὲ μῆτρα ταύτα

5. Νικόλαος
Χοτζικούριακος-Γκίκας,
«Ουσία και οκιά», 1938,
καζέλιν σε ξύλο, 30 x 45
εκ. Εθνική Πινακοθήκη
και Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτζου.

δει¹⁸ στένεν ὅπερ δεῖ κατὰ φύσην διεκπεράν¹⁹.

Δεν αποκλείεται να πρόκειται για συνειδότη δάνειο (ή και κρυπτομνησία), γιατί είναι γνωστή η πάραντ αρχαιομάθεια του Α. Σικελιανού. Ιώς όμως να πρόκειται απλώς για σύμπτωση -συμπίπτουσιν γάρ ἀλλήλοις οι ποιηταί²⁰.

Υστερόγραφο: Το μελέτημα αποτελεί συντομευμένη μορφή μιας ανακοίνωσης στο συνέδριο για τον ποιητή που έγινε τον Μάρτιο (27-30) του 1985 στους Δελφούς. Στη συζήτηση που ακολούθησε την ανακοίνωση, η Άννα Σικελιανού υποστήριξε ότι αφορμή για τη σύνθεση του ποιήματος στάθηκε η αιτοκτονία του μεγάλου κλασικού φιλόλόγου Ιωάννη Συκουτρή. Μολονότι είχα προσέξει πως στην ἔκδοση του 1961 (εκδ. Γαλαξίας), που αναπαράγει την α' ἔκδοσην του 1943, και συ-

γκεκριμένα στον «Πίνακα των περιεχομένων» (και όχι όπως συντίθεται και κάτω από τον τίτλο του ποιήματος) δηλώνεται ότι το ποίημα ήταν αφιερωμένο στον Κ. Τσάτσο («Η ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΤΣΕΖΙΒΑΝΟ, 1937-του Κωνσταντίνου Τσάτσου»), υιοθέτησα την άποψη της Α. Σικελιανού στην κατακλείδα του μελετήματός μου, που δημοσιεύτηκε στο *Παλιμψηστόν* 4 (1987), σ. 107-113. Όμως πηγαίνω αυτή αποδεικνύεται λανθασμένη, επειδή ακριβώς το ποίημα δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία* της 15ης Μαρτίου του 1937, ενώ ο Συκουτρής πέθανε στις 22 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Η σύγχυση προήλθε προφανώς από το ότι ο ποιητής είχε συνθέσει ένα σούντε σε δεκαπενταύλλαβο (Ιώς κατά μίμηση των *Σκαραβαίων* του Γρυπάρη) για το θάνατο του Συκουτρή με τον τίτλο «Ιωάννης Συκουτρής (*Λυρικός Bios*, Ε', σ. 11).

1. «Ούτε θεοίσιος ο θεός ο ίδιος δύναται τα πάντα – γιατί και αν ακόμη θελήσει δεν μπορεί να αυτοχειρισθεί. Αυτό το προνύμιο η φύση το έδωσε στον ἀνθρώπο ως αντιτάθμισμα για τις τόσες τιμωρίες που υφίσταται στη ζωή».

2. «Μια σταγόνα ψεύτη από τον ιερό πίσσακα, το άκρον ἄνωτον».

3. Για τα κριτήρια της ανθρόποπος και την εκδοτική πορεία της σύλλογης, βλ. τα «Επιλεγόμενα» της πρόσφατης ἔκδοσης που κατέτριψε με γνώση και μεράκι ο Κ. Μπουρναζάκης: Άγγελος Σικελιανού, Αντίδραση, φιλ. επικ. Κ. Μπουρναζάκης, Ίκαρος, 2003, σ. 249 κ.ε. Το ποίημα έχει σωμετριλθεθεί στον Ε' τόμο του *Lurikou Bios* στην ενότητα «Ορφικά» μαζί με 7 άλλα, Α. Σικελιανού, *Lurikos Bios*, Ε', φιλ. επικ. Γ.Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1968, σ. 40.

4. Τα πρώτα τρία ποίηματα είναι πράγματα δεκτεπτράκια. «Η αυτοκτονία» έχει δεκτερές στίχους και κωρίζεται σε δύο στροφές (7+6). Η μοισαϊκατάξια έχει τη μορφή ΑΒ ΑΒ και ΓΔ ΕΔ, και συνεπώς ο ποιητής είχε οθελείσει στικό ανάμεσα στον πέμπτο και στον

6. Jean-Baptiste Camille Corot, «Η ποίηση», n. 1865, λάδι σε μουσαρά, 55 x 45,5 εκ.
Wallraf-Richartz-Museum - Fondation Corboud, Κολωνία.

έκτο: Α Β Α Β Α [Β] Α Β. Ορισμένα πάντως από τα σονέτα της λεγόμενης αγγλικής σοχλής έχουν δεκτερές στίχους (4+4+3+2).

5. Βλ. Ι. Γενναδίου, «Δημητρίος Γαλάνος, ο έλλην ιερολόγος», ανατ. εκ του Ελληνισμού, Αθήναι 1930, σ. 43.

6. Δέκα χρόνια μετά τη γραφή του «Ατζεσιβάνο», ο Σικελιανός σε γράμμα του στον Σεφέρη δίνει πληροφορίες για το ποίημα «Ρομάια», βλ. Α. Σικελιανού, *Γράμματα*, Β' (1931-1951), φιλ. επικ. Κ. Μπουρναζάκης, Ίκαρος, 2000, σ. 507-509 (αρ. 596, όπου και τα πλούσια σχόλια του επιμελητή).

7. «Πάρα πολὺ μεγάλη σημασία για τη σύνθεση των προτάσεων έχει η σειρά των λέξεων».
8. «Υποστρίζουν λοιπόν ότι ο ασφός μπορεί να θέρεψε την σειρά των μόνον αυτηρέσκων ασθενών λόγοι, αν δηλαδή πρόκειται για την πατρίδα του, για αγνοητή πρώσων, ή αν θανατίζεται από ασφρότους πόνους ή από ακρωτηριασμούς ή από ανιάτη νόσο». Διογ. Λαερτίου VII, 130 (πρβλ. και Sen. Eff. 77,6). Την αυτοκτονία στην αρχαϊστική (σανγαγήνη περιπατοκάν, θεωριών και νεύτρων Βιβλιογραφίας), βλ. την κλασική μελέτη του R. Hirzel, «Der Selbstmord», Archiv für Religionswissenschaft 11 (1908), σ. 75-104, 243-284 και 417-476. Το 1966 ο μελέτη ανανεώθηκε από την Wiss. Buchgesellschaft.

9. Πρβλ. και το ποίημα «Τα περιστέρια» (*Lurikos Bios*, Ε', σ. 94-6), όπου και πάλι συσχετίζεται η ψυχή με περιστέρι, στ. 53-5: «ἔτοι τάρα τα βλέπει να πετάν, σα να 'ναι οι ίδιες οι ψυχές μας...».
10. Βλ. Herder Lexicon, *Symbole*, Freiburg im Breisgau 1978, σ. 166-7 (s.v. Taube).

11. Λαογραφία ΙΖ', σ. 269.
12. Καλ. Παπαθάναν-Μουσιοπούλου, Λαϊκή Φιλολογία, Αθήνα 1982, σ. 118-9.
Επn. Σαραντή-Σταμούλη, «Προλήψεις Θράκης», Λαογραφία ΙΔ', σ. 195.

13. Παπαθάναν-Μουσιοπούλου, άλ.

14. Γρυπόρας, Απαντ., έκριτης Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1976, σ. 183 και 573. Το ποίημα γράφτηκε το 1902 (;) και πρωτοτυπώθηκε το 1904 στα *Παναθηναϊκά Δ'*, σ. 130.

15. «Σαν τη γενιά των φύλλων είναι και των σινθρόπων τη γενιά. Ο νέοις ρίχνει τα φύλλα καταγύς, δώμα σαν θάβη η νοίκη το δάσος φουντώνει και πάλι από πρόστινα φύλλα. Επτάι και των ανθρώπων οι γενιές: γεννιέται η μια, τελειώνει η άλλη».

16. Σημνοΐδης, απ. 2 D-Βλ. και M. Griffith, «Man and the leaves. A study of Mimnermos»,

CSCA 8 (1975), σ. 73-88.

17. Οι Φρύγες αποκαλούν τον Ἀππι πράσινο βεριμένο στάχυ, αλλά και μετά τους Φρύγες οι Αθηναίοι όταν τελούν τα Ελευσίνια Μυστήρια δείχνουν σε αυτούς που παρακαλούμενοι την τελετή το μέγα καθαυμαστό και τελείωτα μυστήριο από όσα τελούνται εκεί: τον στάχυ που βεριστάκει σωπηλά». Patricius Cruise, Φιλοσοφώμενα ή κατά πανδον αρέσκοντας Ελεύθερος, Παρίσιο 1860 (o Cruise αποδίδει το έργο στον Οργιών).

18. Τους οπίσκους 5-7 από το απόσταση στα Υψηλώτατα χρηματούντος ως μοττο και ο O. Wilde στο περιήρθη ποίημά του «The truth knowledge» (O. Wilde, Complete Works, with an Introduction by V. Holland, London 1970, σ. 813).

19. «Γυναίκα, αποδέου τις παραίσθεσί σου σου δίνω. Άνθρωπος δεν υπάρχει που να μην πονεί. Θάπτε τα παιδιά του, κι υπέρτα πάλι άλλα αποκτά. Πεθαίνει και ο ίδιος κάποτε. Γιατί θίνονται οι θυντοί ρίκνονται με στο χώμα χώμα; Η ανάγκη επιβάλλει να θέρψουμε τη σορή μας σαν τον καρπόρο πάταχ. Είναι να ζει, ο άλλος να 'κε πεθάνει. Γιατί λοιπόν να θρηνούμε για αυτά που σύμφωνα με τους νόμους της φύσης είραστε αναγκασμένοι να αντιμετωπίσουμε». Οι στίχοι αυτοί φαινέται ότι είναι γινέται παροιμιώδεις στην αρχαϊστικά γιατί τους μηνηνούντοντας ο Κλήμος ο Αλεξανδρεύς, Στρατ. 4.73 (α. 272 Stählin)- ο Μιούταρχος, Ηθ. 1107-1. Σταύριος 4.44.12 και άλλοι, βλ. και G.W. Bond, Euripides Hypsipyle, Oxford 1963, σ. 43 και 115.

20. «Οι ποιητές - συμπίπτει ο ένας με τον άλλο».

“The Suicide of Atzesivanο”: Comments on the Imagery of the Poem

Michalis Kopidakis

The elements composing the imagery of the poem “The suicide of Atzesivanο” derive from the Greek folk tradition, modern Greek poetry, ritual terminology of the Eleusinian Mysteries and from Euripides’ *Hypsipyle*. Angelos Sikelianos is not only the inspired “prophet of the Muses”, but also the erudite, literatus poet who draws from his abysmal, profound readings.

